

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

В.Я.Желясков

(старший викладач, Ізмаїльський інститут водного транспорту)

У статті розкрито функції перекладацької діяльності, на основі яких обґрунтовано сутність і структуру професійної компетентності майбутнього перекладача.

В статье раскрыты функции переводческой деятельности, на основе которых мотивирована сущность и структура профессиональной компетентности будущего переводчика.

Необхідність підготовки дедалі більшої кількості професійних перекладачів виникла порівняно недавно, незважаючи на те, що переклад є дуже давнім видом людської діяльності. Це зумовлено "інформаційним вибухом", що стався в другій половині ХХ століття в результаті різкого збільшення обсягу інформації, якою стали обмінюватися люди і народи внаслідок значного зростання їхніх міжнародних контактів і листування, а також розширення культурних зв'язків, обсягів міжнародної торгівлі й дипломатичної діяльності, пов'язаних з появою нових держав, виникненням численних міжнародних організацій і всесвітніх рухів. Істотно й те, що в сучасному суспільстві професійному перекладачеві вже недостатньо бути лише знавцем іноземної мови і посередником, який задовільняє зовнішню потребу іншомовного спілкування між людьми, розділеними лінгвоетнічними бар'єрами. Тепер він має бути:

- висококваліфікованим менеджером у сфері перекладацьких послуг, ділової і професійної комунікації, здатним успішно реалізовувати свої професійні функції через вірно створену систему спілкування і компетентне регулювання інформаційного потоку всіх видів іншомовних джерел на основі адекватного відтворення їхнього предметно-смислового контексту;

- всебічно розвиненим і компетентним сервісадавцем у сфері перекладу, здатним зайняти гуманістичну позицію стосовно клієнтів – представників різних культур;

- мовним консультантом, що добре знає не тільки іноземну й рідну мови, але й усі сторони буття, культури, політики і свідомості народів, які розмовляють цими мовами.

Все це передбачає наявність у перекладача високої загальної і світоглядної культури, широкої ерудиції і переконаності, комунікабельності, такту, постійного прагнення до поповнення знань, різноманіття інтересів, орієнтації на гуманістичні цінності й ідеали, що відтворює сутність його професійної компетентності. Отже, професійна підготовка майбутнього перекладача наразі не може обмежуватися тільки його навчанням вільного володіння іноземними мовами, оскільки її модернізація має сприяти формуванню у нього особливих особистісних якостей, обумовлених сучасними вимогами, що відносяться до його професійної діяльності в нових соціокультурних умовах. Зазначені вимоги висувають у розряд найбільш актуальних проблему набуття майбутніми перекладачами професійної компетентності і відповідних їй предметних і спеціальних компетенцій, що значною мірою визначає успіх їхньої професійної діяльності.

Проблема професійної компетентності майбутніх перекладачів, незважаючи на свою актуальність, майже не ставала предметом спеціального науково-педагогічного дослідження вітчизняних науковців. Переважно вона вивчалася зарубіжними й, зокрема, російськими вченими в межах проблем теорії комунікації і перекладу (Л. Бархударов, І. Зимня, О. Каде, В. Комісаров, В. Крупнов, Л. Латишев, З. Львовська, Р. Міньяр-Белоручев, Ю. Найда,

О. Петрова, Я. Рецкер, Г. Рябов, І. Халеєва, М. Цвіллінг, Л. Черняховська, А. Швейцер та ін.); теорії міжкультурної комунікації (В. Верещагін, В. Костомаров, В. Сафонова, С. Тер-Мінасова, В. Фурманова, Л. Шкатова та ін.); підвищення якості навчання студентів-перекладачів іноземної мови як засобу міжкультурного спілкування (М. Байрам, І. Зимня, М. Карло, Г. Китайгородська, У. Літллвуд, С. Тер-Мінасова, В. Фурманова, Е. Шубін, С. Finkbeiner, I. Laven, U. Novak, F. Smith, G. Westhoff та ін.).

Натомість останнім часом у науково-педагогічних публікаціях спостерігається підхід авторів до диференціації комунікативної (Ю. Ємельянов, В. Жеребкіна, В. Кашницький, Т. Ліпатова, А. Панфілова, Г. Трофімова та ін.), синонімічної (Н. Новосельцева), лінгвокомунікативної (Е. Бреус, В. Вілс, А. Гребенщикова, В. Золотухіна, Н. Комісарова, І. Халеєва, М. Хольц-Мянттярі, К. Шапошников, А. Швейцер та ін.), соціокультурної (М. Боліна, С. Колова, Е. Костіна, В. Сафонова та ін.), міжкультурної (О. Бистрай, Н. Гальськова та ін.), перекладацької (І. Алексєєва, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Міньяр-Белоручев, М. Цвіллінг та ін.) компетентностей. Однак у них не розглядаються питання сутності й структури професійної компетентності майбутнього перекладача.

Тому *метою* пропонованої статті є обґрунтування сутності й структури професійної компетентності майбутніх перекладачів з урахуванням функцій їхньої перекладацької діяльності.

Виходячи з настанов вітчизняної теорії діяльності і особистості (І. Бех, Г. Костюк, С. Максименко, О. Саннікова, О. Чебикін та ін.), зміст і структура професійної компетентності майбутнього фахівця визначається специфікою його професійної діяльності. Тому для уточнення наповнення поняття "смислова компетентність майбутнього перекладача", визначення його змісту і структури ми насамперед намагалися з'ясувати сутність професійної – перекладацької діяльності.

Так, у сучасній літературі з теорії перекладацька діяльність розглядається як особливий вид мовної діяльності, спрямований на реалізацію завдань міжмовної комунікації (Е. Бреус, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Міньяр-Белоручев, Х. Фермеєр, І. Халеєва та ін.), у процесі якої перекладач виконує:

- когнітивно-комунікативну функцію, пов'язану з процесом прийому і передачі, кодування і декодування інформації, що здійснюється знаковими засобами (І. Рецкер, А. Швейцер та ін.);

- проектувальну функцію, сутність якої зводиться до вибору комунікативних дій, оптимальних щодо певної ситуації міжмовної комунікації, а також у прогнозуванні наслідків такого вибору для досягнення поставленої мети (В. Вілс, М. Хольц-Мянттярі, Х. Фермеєр та ін.);

- організаційну функцію, яка полягає в тому, що перекладач, вступаючи в процес перекладу в безпосередню взаємодію з клієнтами, забезпечує прийняття рішення, адекватним способом організовуючи інформацію і вживаючи індивідуальні способи подолання труднощів, що виникають під час міжкультурного спілкування (В. Комісаров, Л. Латишев, І. Халеєва та ін.);

- гностичну (дослідницьку) функцію, пов'язану з розумінням перекладу як процесу реалізації здатності перекладача до інтерференції, тобто здібності робити висновки з вербалної і невербалної поведінки інших людей за допомогою досягнення реальності самооцінки, а також умінь адекватно сприймати, розуміти, оцінювати іншу людину (Е. Гутт, В. Комісаров та ін.);

- посередницьку функцію, яка полягає у задоволенні зовнішньої потреби спілкування між людьми, що не володіють мовою, тобто людьми, розділеними лінгвоетнічним бар'єром (Е.Бреус, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Міньяр-Белоручев, І. Халеєва та ін.);

- креативну функцію, яка регулює вироблення нової інформації і пов'язана з пошуком, обробкою і використанням перекладачем інформації в конкретній ситуації для вирішення перекладацьких проблем міжмовного, міжкультурного, міжособистісного спілкування.

Зокрема, намагаючись обґрунтувати сутність цієї функції, В.Комісаров зазначає: "Те, що звичайно називають мистецтвом перекладу, відноситься до галузі психології перекладача, до його вміння здійснювати перекладацький процес, створювати повноцінний текст перекладу, правильно обирати мовні засоби, ураховуючи всю сукупність факторів, що впливають на перебіг і результат перекладу" (1, 21).

Звісно, якість реалізації цих функцій вимагає від перекладача певного рівня сформованості основних компонентів структури його професійної компетентності, під якою ми розуміємо інтегративну характеристику його особистості як фахівця у сфері міжкультурної, міжмовної та міжособистісної комунікації і взаємодії, що складається з лінгвістичної, соціокультурної, соціально-психологічної, перекладацької та інформаційно-інформативної компетенції. Наявність цих складових дозволяє йому з високим ступенем ефективності здійснювати різноманітні функції професійної діяльності в новому – інформаційному суспільстві.

Так, мовна, тобто лінгвокомунікативна компетенція перекладача (І.Алексєєва, І. Бім, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Міньяр-Белоручев, І. Халеєва та ін.) охоплює всі аспекти володіння мовою: знання про систему, норму і узус мови, її словниковий склад і граматичну будову, про правила користування одиницями мови для побудови мовних висловів, про переважне використання певних наборів мовних одиниць у різних сферах спілкування, про територіальні, соціальні та професійні відмінності в їх уживанні, про вплив на вибір і характер використання мовних одиниць ситуації спілкування і взаємовідносин учасників спілкування, їх рольових функцій. Усі ці знання і відповідні психофізіологічні здібності та моворозумові механізми необхідні для розуміння тексту оригіналу й створення тексту перекладу. Крім того, специфіка мовної діяльності перекладача висуває до його мовної компетенції додаткові вимоги, які, насамперед, зумовлені тим, що перекладач повинен володіти мовною компетенцією в галузі двох мов. Вирішальну роль у техніці перекладу відіграє володіння спеціальними вміннями, котрі, за В.Комісаровим, мають комплексний характер і реалізуються на підставі всього комплексу мовленнєвих умінь, з яких складається володіння мовою і які беруть участь у процесі перекладу. Серед них виділяються такі спеціальні перекладацькі вміння:

- виконувати паралельні дії двома мовами, переключатися з однієї мови на іншу;
- розуміти текст по-перекладацьки, тобто глибоко і точно;
- переходити у висловлюваннях кожною мовою від поверхневої структури до глибинної і навпаки;
- відходити від оригіналу, але при цьому залишатися якомога ближче до вихідного смислу;
- вибирати і правильно використовувати технічні прийоми перекладу і долати труднощі, пов'язані з лексичними, фразеологічними, граматичними і стилістичними особливостями вихідної мови;
- аналізувати текст оригіналу, виявляти стандартні і нестандартні перекладацькі проблеми й обирати способи їх вирішення, що відповідають кожному конкретному актові перекладу (1, 37).

Покомпонентна характеристика змісту професійної компетентності перекладача свідчить про те, що вона відображає високий рівень розвитку іншомовної свідомості як свідомості вторинної мовної особистості, якою по суті і є перекладач. Нагадаємо, що вторинна мовна особистість у лінгводидактиці та методиці навчання іноземних мов визначається як "сукупність здібності людини до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні, під яким розуміється адекватна взаємодія з представниками інших культур" (2, 46). Вона складається з опанування вербально-семантичним кодом досліджуваної мови, тобто "мовної картини світу" носіїв певної мови, і "глобальною" картиною, що дозволяє людині зрозуміти нову для неї соціальну дійсність. Основною одиницею мовної будови є "психоглоса", котра, на думку Ю.Караулова, відображає певну рису мовної будови або системи мови і "має високу сталість у часі" (2, 157). Він уважає, що саме набір психоглос становить зміст

національного мовного типу, і виділяє три їх види, які відповідають трьом рівням організації мовної особистості. Серед них:

- граматичні психоглоси, пов'язані зі знанням перекладачем рідної та іноземної мови;
- когнітивні психоглоси, що збігаються з типовими категоріями образу світу перекладача;
- мотиваційні психоглоси, котрі відображають національний характер.

При цьому, як підкреслює Ю.Караулов, саме граматичні психоглоси становлять основу мовної особистості перекладача і формують єдину аперцепційну базу всіх мовців певною мовою, яка визначає загальний мовний тип. Ця ідея непрямо підтверджується і дослідженнями американських учених, які вважають, що найголовнішим елементом культури є володіння мовою. Без цього людина не в змозі оцінити ані атрибути побутові (цінності, манери поведінки, вірування), ані досягнення високої культури (література і мистецтво) (2).

Як бачимо, основними ознаками мовної свідомості перекладача є бікультурність і білінгвізм, а як компонент виступає комплекс психоглос, володіння механізмом перекодування з рідної мови на іноземну і навпаки, спроможність до діалогу культур. У реальному процесі міжкультурної комунікації особливості мовної свідомості перекладача виявляються в його моворозумовій діяльності, котра реалізується як говоріння, слухання, читання та письмо. Звідси очевидно, що лінгвокомунікативна компетентність перекладача – це інтегративна характеристика фахівця, що відображає його готовність і спроможність ефективно здійснювати мовленнєву діяльність в умовах вирішення міжмовних, міжкультурних та міжособистісних комунікативних завдань.

Спираючись на концепцію трирівневої організації мовної особистості, запропоновану Ю.Карауловим (2), згідно з якою кожний вид психоглос відповідає певному рівню мовної особистості: граматичні психоглоси – вербально-семантичному рівню; когнітивні – тезаурсному; мотиваційні – прагматичному, доречно співвідносити рівні мовної особистості з певними компетенціями перекладача. Розкриваючи свою позицію щодо структури професійної компетентності перекладача, ми вважаємо, що вербально-семантичний рівень утворює володіння перекладачем лінгвістичною компетенцією, тезаурсний – соціокультурною компетенцією і прагматичний – комунікативною/соціально-психологічною компетенцією.

Визначаючи переклад як вид інтелектуально-комунікативної діяльності, М.Цвіллінг слушно зазначає, що перекладач, приймаючи оптимальне рішення в умовах дефіциту вихідної інформації і браку часу, повинен справлятися з численними перешкодами, тому в нього повинна бути вироблена конструктивна реакція на невдачі, уміння аналізувати свої і чужі помилки (3, 133). Очевидно, що в процесі своєї професійної діяльності перекладач, як ніхто інший, постійно знаходиться в умовах екстремальної ситуації. Він змушений контролювати свої емоції, стимулювати власні почуття, долати хвилювання. Крім того, в цих умовах перекладач має володіти не тільки собою, тобто керувати собою "зсередини", але й контролювати "зовнішню ситуацію", утримувати контакт з обома сторонами, які беруть участь у комунікації. Враховуючи, що перекладач вступає в психологічну взаємодію з двома і більше людьми, виробляючи єдину стратегію сприйняття і розуміючи іншу людину (А.Чужакін), що зрештою впливає на результат діяльності, у структурі професійної компетентності перекладача ми виділяємо соціально-психологічну компетенцію. Під останньою, услід за Ю.Жуковим, Л.Петровською, П.Растянніковим, М.Цвіллінгом, необхідно розуміти сукупність знань, умінь і якостей, необхідних перекладачеві для орієнтування і регуляції ефективної комунікативної дії у певному колі ситуацій професійної взаємодії (3, 7). Соціально-психологічна компетенція представлена двома компонентами:

- перцептивним компонентом, який становить собою систему внутрішніх ресурсів, що дозволяють перекладачеві "володіти собою" в тій чи іншій ситуації професійної діяльності, і забезпечує адекватне сприйняття та інтерпретацію інформації. У цьому зв'язку про належну психологічну підготовку майбутніх перекладачів говорить І.Алексєєва, яка пропонує

систему вербального психологічного тренінгу, що допомагає перекладачеві оволодіти технікою спілкування, керувати увагою у складній психологічній ситуації;

- інтерактивним компонентом, який являє собою систему внутрішніх ресурсів, що дають змогу фахівцеві керувати ситуацією професійного спілкування, тобто здійснювати передбову комунікативної поведінки при зміні ситуації на підставі її розуміння. Цей компонент у структурі професійної компетентності перекладача виділяється Д.Хаймсом, який визначає його як знання правил підтримування контакту із співрозмовником. Ю.Жуков уважає, що ці правила регулюють комунікативну поведінку і поділяються на три групи: правила комунікативного етикету; правила узгодження комунікативного впливу; правила самоподачі (4). Кожна група правил має своє призначення: правила першої групи гарантують статус повноправного участника комунікації; правила другої групи задають тип спілкування, оскільки різні типи комунікації мають свої комунікативні кодекси, за якими організується взаємодія; правила третьої групи забезпечують індивідуальний успіх учасників спілкування.

Четвертий вид компетенції у структурі професійної компетентності перекладача – власне перекладацька компетенція. Спираючись на думку науковців (І.Алексеєва, Є.Беседіна, Ж.Таланова, Н.Касаткіна, Н.Янковець та ін.), які обґрунтували правомірність виділення цього феномена як відносно самостійного й специфічного, що не збігається з лінгвокомунікативною компетенцією перекладача, стало можливим виділити дві складові структури перекладацької компетенції – базову та прагматичну. Аналізуючи особливості базової складової, ми дійшли висновку, що вона, ґрунтуючись на високому рівні володіння рідною та іноземною мовами, а також провідними видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо), поєднує в собі такі компоненти перекладацької компетентності перекладача як професіонала, що постійно задіяні у перекладацькій діяльності незалежно від виду перекладу, текстового жанру, тематики комунікативної ситуації. Через це у її складі, відповідно, було виокремлено: концептуальний компонент, котрий представлений сукупністю знань та уявлень про сутність перекладу, його специфіку, загальну мету, завдання, які вирішує перекладач; технологічний компонент, який передбачає володіння перекладачем сукупністю перекладацьких прийомів і засобів, що допомагають йому конструктивно подолати типові перекладацькі труднощі й успішно вирішити різні завдання усного чи письмового перекладу з урахуванням текстового жанру та тематики комунікативної ситуації.

Аналізуючи сутність прагматичної складової перекладацької компетентності, ми з'ясували, що вона містить знання, уміння та навички, необхідні перекладачеві в тому чи іншому виді перекладу, а також при перекладі текстів різних стилів (1, 27). При цьому умовно можна виділити два її компоненти: специфічний, що передбачає володіння перекладачем певними видами письмового (технічний, юридичний, діловий, газетний, художній) та усного (послідовний – переклад пошепки, переклад за столом, переклад гіда-перекладача; синхронний – кабінний переклад, переклад пошепки) перекладу; спеціального, який визначає жанрові можливості перекладача при перекладі науково-технічних, художніх, ділових та інших текстів. Крім того, було визначено, що кожна складова перекладацької компетенції містить: мовну компетенцію (всі аспекти володіння іноземною мовою; текстотвірну компетенцію (уміння створювати тексти різного типу згідно з прийнятими в певному мовному колективі правилами та стереотипами); комунікативну компетенцію (здатність інферувати смисл і вміння зіставляти інференційні можливості представників двох мовних колективів і робити висновок про необхідність зміни мовного змісту висловлень у перекладі); технічну компетенцію (специфічні знання, уміння і навички, необхідні для виконання цього виду діяльності).

П'ятим видом компетенції у структурі професійної компетентності перекладача є інформаційно-інформативна компетенція, котра сама по собі не нова, оскільки багато сучасних учених займаються дослідженням питань щодо її сутності, структури і змісту (А. Белкін, Е. Ковальова, Д. Митрофанов та ін.). Проте лише окремі науковці відзначають важливість інформаційно-інформативної компетентності для перекладача, бо цей аспект

його професійної підготовки почав вивчатися тільки в останні роки. Під інформаційною компетенцією розуміються знання, уміння, навички, способи дії в галузі роботи з професійно-значущою інформацією (пошук необхідної інформації, її подальший аналіз, обробка, зберігання, обмін) на підставі інформаційно-комунікаційних технологій. Інформаційна компетенція представлена аналітичним і комп'ютерним компонентами. Аналітичний компонент інформаційної компетенції перекладача містить знання й уміння, необхідні для роботи з професійно важливою інформацією. Цей компонент передбачає володіння основами аналітичного опрацювання інформації; уміння працювати з різною інформацією; знання особливостей інформаційних потоків у галузі професійної діяльності; уміння вибирати інформацію з різних джерел і ефективно користуватися нею. До комп'ютерного компонента інформаційної компетенції перекладача потрібно відносити конкретні навички з користування сучасними технічними засобами, можливість застосування у своїй діяльності інформаційно-комунікаційних технологій, уміння використовувати їх і для автоматизації рутинних перекладацьких операцій, і в ситуаціях, що вимагають нетрадиційного й творчого підходу.

Під професійною компетенцією перекладача ми розуміємо його готовність (тобто наявність у суб'єкта перекладацької діяльності образу структури певної дії і постійної спрямованості його свідомості на виконання останньої) і здатність (тобто наявність у нього можливості здійснювати певні дії) використовувати засвоєні теоретичні знання і накопичений практичний досвід для конструктивного вирішення професійних завдань. Ми з'ясували, що зміст і структура професійної компетентності майбутнього перекладача визначається специфікою його професійної – перекладацької діяльності й одночасно специфікою його професійної свідомості як іншомовної особливої – вторинної мовної особистості. Через це було обґрунтовано положення про те, що структура професійної компетентності майбутнього перекладача складається принаймні з п'яти основних компонентів – лінгвістичної, соціокультурної, соціально-психологічної, перекладацької та інформаційної компетенцій.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямі полягають у детальнішому визначенні показників кожного з компонентів структури професійної компетентності сучасного перекладача.

1. Комисаров В.Н. Теоретические основы методики обучения перевода. – М., 2001.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987.
3. Цвиллинг М.Я. Профессиональные требования к личности переводчика и обучение переводу // Информационно-коммуникативные аспекты перевода: сб. науч. тр. – Нижний Новгород, 1998. – Ч. 2.
4. Жуков Ю.М. Методы диагностики и развитие коммуникативной компетентности // Общение и оптимизация совместной деятельности. – М., 1987.